

CLARA ROYER

Krúdy Gyula és a szép zsidó nő: irodalmi klisé és etikus fantázia között

„Igaz, hogy e nélkül az üzenet nélkül tán mai napig ott nézegetné a Vörös Tehénben Ónody Géza, hogyan göndörödnék a hajfürtök a kávésné nyakán. Vajon kolmizóvással csinálja? Vagy a természetből fogva jönnek létre azok a gyűrűs fürtöcskék, amelyek között elvész a képzelet?”¹

Rebeka, alias a Vörös Tehén, a budapesti nő, akikkel N.N. összejárt, Fruzsina, és még a „zsidó nőhöz hasonlító”,² noha nem zsidó származású Horváth Klára is, mind rendelkezik a Krúdy Gyula által eszményített női érzékiség egy, ha nem éppen két attribútumával: a nyakra és a fülek körül göndörödő baudelaire-i hajtinccsekkel, és a szőke, barna, sőt néha kék (!) bajuszkával. Még az antiszemita Ónody Gézát is megszedítik a zsidó nők, a „lompos zsidóleány” Esztellától a nyíregyházi Vörös Tehénig:³ az ő arcvonásaikat keresi a szabolcsi kocsmatúrája során. Magának Krúdynak is legalább egy viszonya volt zsidó asszonnyal, az író nő Satanelával, akit feleségül vett, majd elhagyott: Krúdy Budapesten ismerkedett meg Spiegler Béla rabbi leányával, Spiegler Arabellával, aki akkorra már két tárcát jegyzett a *Debreceni Ellenőr* című folyóiratban, ahol az író belső munkatársként dolgozott.⁴

Krúdynál a zsidó nő egyszerre erotikus és irodalmi fantáziák forrása, s ez mindenekelőtt egy olyan író elkötelezettségére világít rá, aki saját családi hagyománya ellenében,⁵ határozottan kiállt amellett, hogy zsidó szereplői ahhoz a régi Magyarországhoz tartozzanak, amelyet ő könyvről könyvre megjelenített. Krúdyt, a tiszaezlári eset egyik, a Horthy rezsim zenitjén született krónikájának szerzőjét, filozemita íróként tartják számon, annak ellenére, hogy, mint azt majd

¹ KRÚDY GYULA: *A tiszaezlári Solymosi Eszter* [1931]. Bp., Magvető, 2003, 255.

² Ld. KRÚDY GYULA: *Rezeda Kázmér szép élete*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.; N.N. – *Egy szerelem-gyereke* [1920]. Pozsony, Kalligram, 2009, 7.; *A vörös postakocsi* [1913]. Pozsony, Kalligram, 2007.

³ Ld. „Ónody Géza szerelmei”. In: *A tiszaezlári Solymosi Eszter, i. m.*, 246–265.

⁴ Ld. KRÚDY MÁRIA: „Az első család”. In: *Krúdy világa*, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964, 24. valamint Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 125.

⁵ Erről a hagyományról maga is vall, amikor a *Magyarország* című lapban 1931. február 8-án beharangozza új regénye, *A tiszaezlári Solymosi Eszter* folytatásos megjelenését: „olyan családból származom, amelyben hagyomány volt az antiszemita érzélem.” Idézi STURM LÁSZLÓ: *Hagyományok metszéspontján: források, műfaji klisék és elbeszélésmodok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában*. Budapest, Anonymus, 2000, 114., 13. lábjegyzet.

zsidó nőalakjainak elemzése kimutatja, írói munkássága nem mentes bizonyos, a rasszista elméletből megöröklött kliséktől. Írói termékenysége, kedvenc motívumainak sokszínűsége és irodalmi alakjainak gazdag tárháza, valamint az utókor által kialakított kissé elavult kép a múlt felé forduló íróról jelenkori olvasói szemében csekélyebb jelentőségűnek láttathatták azt az etikus iróniát, mellyel Krúdy a zsidók társadalmi szerepe által kiváltott szorongásra válaszolt. Krúdy ugyanis főként az első világháborútól kezdődően, s még inkább a Horthy-korszak általa megélt éveiben kötelezte el magát a zsidó portré megfestése mellett – holott erről az időszakról magáról hallgatott.

Miközben Krúdy zsidó férfiszereplői Galíciától a Nyírségen át Budapestig földrajzi és társadalmi tipológia szerint, valamint asszimiláltságuk mértéke alapján különböztethetők meg, addig zsidó nőalakjai nem igazodnak ezekhez a kritériumokhoz. Férfitársaiknál nagyobb mozgástérrel rendelkeznek a társadalmi hierarchiában, és a pestiek többsége – mint például a *Rezeda Kázmér szép életében* szereplő Fruzsina és Johanna (1933, posztumusz kiadás) – vidéki származású. Legyen bár kocsmárosné, bukott nő vagy lipótvárosi zsidó nő, ezen alakjait több közös vonás köti össze, mint Bródy Sándort és Scharf Józsefet. A galíciai stetlből származó fiatal Frimet (*Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*, 1921) és a csábos Fruzsina (*Rezeda Kázmér szép élete*) közti különbség a műfajban és a hangnemben rejtőzik, nem pedig az ábrázolásmódban: mindketten szép zsidó asszonyok, akik egyszerre ébresztenek testi vágyat és okoznak esztétikai örömet. A szép zsidó nőről szóló jelen tanulmány, mely korlátozott számú műre támaszkodik, arra vállalkozik, hogy az író munkásságában az etika és esztétika között rejlő feszültséget elemezze. Ugyanis a szép zsidó nő mítosza egyszerre a fantázia és az irónia forrása, és Krúdy szövegeiben a szociológiai relevancia és az irodalmi invenció játékanak zavarba ejtő összefonódását fedi fel.

KRÚDY ÉS A BIOLÓGIA

„Nem tagadhatod, hogy zsidó nő vagy, mert csak a zsidó nőknek van már korai ifjúságukban ilyen telt nyakuk, keblük, válluk.”⁶

Frimet még csak tizennégy éves, de női testén már nincs nyoma a gyermeki éveknél. A lány, akit az egy-két évvel azelőtti pogrom alatt három férfi megerőszakolt, egy halott gyermeknek adott életet, ekképpen kirekesztetté vált saját otthonában, a galíciai határnál fekvő Móz városában. A főhős a postaállomáson pillantja meg a családok között magányosan csellengő lányt, akit aztán megvernek és elkergetnek. Mint Johannes, a kierkegaardi csábító, a „rossz szemű”, akit

⁶ KRÚDY GYULA: *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*. Pozsony, Kalligram, 2009, 327.

a vakság még nem fosztott meg szeme világától, csendben követi a kiközösített fiatalasszonyt végig a városon, egészen a menedékéül szolgáló lyukig. Itt dicsőíti aztán nőiségét a fent idézett szavakkal.

1921-ben Krúdy még nem szabadult meg attól az előítélettől, mely szerint a zsidó nőt korai menstruáció és nagyobb termékenység jellemzi. Hasonló nézete-
ket vall tehát, mint Arthur de Gobineau, aki a *Tanulmány az emberi faj egyenlőtlenségéről* (*Essai sur l'inégalité des races humaines*) című művében kifejtette: „Egyébiránt, náluk [a zsidóknál] a házasságra való érettség kora hamarabb jön el, mint más fajhoz tartozó társaiknál”.⁷ Párhuzamosan az erőtlen testű intelligens zsidó férfi sztereotípiájával, a zsidó nő hiperszexualitása európai klisé.⁸ Azért, hogy *Értekezés a menstruációról* (*Traité de Menstruation*, 1868) című írásához anyagot gyűjthessen, és hogy a zsidó nők kapcsán felállított hipotéziseit alátámassza, a fiziológus Adam Raciborski még Galíciába is elment, hogy tanulmányozza a nem asszimilálódott zsidókat, akiket „fajtájuk” legautentikusabb képviselőjeként tartottak számon.⁹

Krúdy zsidó nőalakjai annyiban ambivalensek, hogy egyszerre jellemzi őket a változatosság és egyes biológiai vonások állandósága: már említettük a dús hajzatot, mely, Rembrandt zsidó asszonyainak mintájára, lehet szőke, vagy, mint Eugène Delacroix képein, barna. Az is előfordul, hogy a szereplők zsidó nőre hasonlítanak, holott nem zsidó származásúak: amikor Horváth Klára és Fátyol Szilvia operettszínésznőket elzavarják a budai korzóról, az esetet a közvélemény a „szemtelen pesti zsidóleányok” feletti győzelemként könyveli el.¹⁰ És amikor Krúdy narrátora kigúnyolja Ónody Géza antiszemitizmusát, megemlítve annak a zsidó nők iránti vonzódását, mintegy el is határolódik szereplőjének rasszista diskurzusától. Ezért is történik, hogy mikor kocsmatúrája során Ónody visszatér a „félvér” Malvinhoz, annak szerelmét nem viszonzza: „Malvinnak csak az anyja volt zsidóasszony. Nagy baj ez, mikor Ónody úr csak a legvallásosabb, legigazibb zsidónőként tud rajongani. Sokszor búsult amiatt Malvin, hogy nem gondörödik úgy a haja, mint a vérbeli zsidónőké. Hiányzott belőle a »rassz«, mint Ónody úr mondta.”¹¹ A tiszteletreméltó országgyűlési képviselő kompromittáló szenvedélye természetesen annak a szelíd iróniának az eleme, mellyel Krúdy megjeleníti a szabolcsi dzsentri réteg antiszemitizmusát, ami szerinte sokkal kevésbé veszé-

⁷ ARTHUR DE GOBINEAU: *Essai sur l'inégalité des races humaines* [1853–55]. Paris, Éditions Pierre Belfond, 1967, I. kt., 133.

⁸ A hiperszexualitás más írónknál a zsidó férfit is jellemzi. Lásd például Elias Canetti első szerencsétlenül végződött szerelmi élményének leírását *A megőrzött nyelv: Egy ifjúkor története* (Budapest, Európa, 1982) című művében, még gyermekként, hevesen megcsókolta egyik osztálytársnőjét és elbocsátással fenyegették meg, mondván, hogy a zsidó származásából fakadó koraérett szexualitása veszélyeztette az osztály rendjét!

⁹ Ld. ÉRIC FOURNIER: *La „Belle Juive” d'Ivanhoé à la Shoah*. Paris, Champ Vallon, 2012, 117–118.

¹⁰ *A vörös postakocsi*, i. m., 192.

¹¹ *A tiszteszlári Solymosi Eszter*, i. m., 255.

lyes, mint Istóczy Győzőé.¹² Úgy tűnik, Krúdy a szép zsidó nő témájába elmerülve maga sem tud szabadulni korának meghatározó rasszista doxájától.

A SZÉP ZSIDÓ NŐ PORTRÉJA KRÚDYNÁL: ESZTER, MAGDOLNA ÉS SALOMÉ

„Azon a bizonyos alt hangján, amelyet Rezeda úr hol ahhoz a női hanghoz hasonlított, amelyet egyszer, régi pünkösdkor a veszprémi püspökségi templom kórusáról hallott, amely hangba évekig beleszeretett, bár tulajdonosát sohase ismerhette meg, hol meg egyszerűen »mellénynyitogató«-hangnak mondott – ezen a hangon kezdte Fruzsina.”¹³

Fruzsina (Késő Fáni), akinek a hangja levetkőztet vagy egy más világba emel, és aki felforgatja Rezeda Kázmér oblomovi életmódját, vagy Visztula Bella, a *Nők zenéje* (1914) című novella főszereplője, továbbá Frimet, a legkirekesztettebb lény azon kirekesztettek közül, akik ott kísértének a Béla által meglátogatott galíciai stettben, mind a kicsapongás és a szent élet kettős ígétetét hordozzák: legyenek kívánatos, beszennyezett vagy nevetséges nők, mindnyájukat megérintette az isteni kegyelem.

Krúdy szép zsidó nője félig Salomé, félig Magdolna. A Visztula Belláról, erről a nem birtokolható, a budapesti férfiakat pusztító elvált asszonyról festett portréban kétszer is szó esik arról, hogy a fiatal asszony „a barátok templomába [jár] imádkozni”. A vamp vagy „boszorkány” egyben szent is, akit a novella csúcspontján Krúdy narrátora „a palesztinai asszony mása”-ként jellemez.¹⁴ A pillantások, melyeket Fruzsina vet Rezedára, előbb „egy görögkeleti templombeli szentkép[re]”, majd egy „nagyvilági kokott[ra]” emlékeztetik.¹⁵ S így van valóban, az erotika nála egybefonódik a szentséggel, és legyen bár zsidó, keresztény vagy keleti, az általa ábrázolt nő igen hasonlatos Gustav Klimt nőalakjaihoz – mely” mint mo-

¹² Uo., 258.: „Az urak még nem tudták valamennyien Istóczy Győző 12 röpiratának tartalmát. Jóhiszeműség, gavalléroság, egyenrangúság volt jelszó az imént tönkrement dzsentrí-osztályban, amely jelszavak nélkül is jól tudta, hogy a saját könnyelműségének áldozata, »mindent feltette egy lapra«, mint közönségesen mondták, és Kossuth és teóriái is „befuccsoltak”. A régi világ megszűnt, de ennek nem a zsidók az okai...”

¹³ Rezeda Kázmér *szép élete*, i. m., 75.

¹⁴ KRÚDY GYULA: *Nők zenéje* (Újság, 1914. feb. 15). In: *A muskétás. Válogatott elbeszélések*. Vál., szerk. és jegyzetekkel ellátta Mohai V. Lajos. Mercator Stúdió Elektronikus Könyvkiadó, 2005, 77–80.

¹⁵ Rezeda Kázmér *szép élete*, i. m., 34., 37–38.

tívum Krúdy stílusával hozható párhuzamba,¹⁶ márpedig a szép zsidó nő alakját éppen a szecesszió irányzata fedezte újra fel.

A tizenkilencedik században virágkorát élő szép zsidó nő alakja „a bálványozott vagy rettegett nőiség tetőpontját” jelenti, amely rávilágít az őt megjelenítő, alapvetően nem zsidó férfi elvárásaira és szorongásaira.¹⁷ Első irodalmi megjelenése Rebeka Walter Scott *Ivanhoe* című regényében (1820), akinek Európára és különösen Magyarországra tett hatása jól ismeretes – és amelyet Krúdy is olvasott. Majd ez a romantikus figura komplexebbé vált, méghozzá Honoré de Balzac műveiben, akinek Esztere (*Kurtizánok tündöklése és nyomorúsága*) „egyszerre a zsákmányát egyetlen pillantásával agyonsújtó „Rája” és a megváltást a szerelemben hiába kereső új „Mária Magdaléna”.¹⁸

Krúdy szép zsidó nőalakja egyszerre a tőr és a seb: tragikus és pusztító. A *femme fatale* maszkja mögött rejtőző Visztula Bella valójában elhagyott nő, az egyetlen általa szeretett férfi, a férje hagyta el. Jánoska, egy „zsidó vallású magyar szűcs” lánya, aki úgy imádja Rezedát, „mint egy kutya a gazdája lábainál”, „mint Nagybaldogasszony reggelét”, halálával mutatja meg a főhősnek a regény végső tanulságát.¹⁹ Ő az, aki Rezedát ráveszi, hogy visszatérjen az eredeti cselekményhez, a háborúhoz, melyet a Fruzsínával való szerelmi kaland kedvéért elhanyagolt: „Háborúba kell menned, kisfiam! – kiáltotta Johanna. És úgy szájon csókolta örömeiben Rezedát, mint egy markotányosnő.”²⁰ Az egyszerre anya- és szukafigura Jánoska kései és öregedő visszhangja Frimet-nek, Krúdy legmagasztosabb, ugyanakkor letragikusabb és legvégzetesebb szép zsidó nőalakjának.

A mitikus írásmódnak megfelelően a „mártírnői” aurájától lenyűgözött főhős ezt az egész város által kitagadott, még a koldusok által is megvetett nőt követi, amikor átszeli a középkori hangulatú stétl.²¹ Bukott lányságából fakadóan Frimet maga Magdolna, aki Úrként tiszteli a férfit, s akinek felajánlja, hogy „illatos olajakkal” megmossa a lábát, és megtörli azt a hajával.²² Ő már egy olyan zsidó nő, akiben a kereszténység is megnyilatkozik, hiszen maga is bevallja: „képzelttem, hogy apáca lettem, mint gyermekkoromban mindig vágytam volt...”²³

De Frimet egyben Salomé is, aki a főhősnek felajánlja, hogy tiszteletére „mezítelen lábbal” táncol. Krúdy itt újfent a bibliai alakban rejlő potencialitásokkal játszik, hiszen egy még keletesebb személyiséget olvaszt a figurába: mivel Frimet tudja, hogy a találkozásuk végén meg fog halni, az „*Ezeregyéjszaka* hölgyeihez”

¹⁶ KEMÉNY GÁBOR: A »szecessziós« Krúdy. In: SZABÓ ZOLTÁN (Szerk.): *„Arany-alapra arany.” Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról.* Budapest, Tinta, 2002, 84–97.

¹⁷ ÉRIC FOURNIER: *La „Belle Juive” d’Ivanhoé à la Shoah, i. m., 10–11.*

¹⁸ Uo., 33.

¹⁹ *Rezeda Kázmér szép élete, i. m., 63, 64, 70.*

²⁰ Uo., 197.

²¹ *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban, i. m., 325.*

²² Uo., 337.

²³ Uo., 340.

hasonlítja magát.²⁴ Végezetül pedig: Frimet Eszter is, akinek „hajlékony, sápadt orra” olyan, „mint keleten a királynőké”.²⁵ Frimet tehát egyesíti magában a nő összes alakját: egyszerre anya, gyermek, bukott nő és királynő, a „Világ Anyja”,²⁶ aki a főhős számára biztosítja a vágy epifániáját.

Amikor a temető sírgödrében Frimet odaadja magát neki, a „rossz szemű” azokra az asszonyokra gondol, akiket nem kapott meg. Vagyis inkább az összes női testrésze gondol, melyeket megkívánt: lábakra, szemekre, orrokra, fülekre, csipőkre, kezekre és hangokra. Krúdy mondatai litániává, a vágy rózsafüzérévé alakulnak át. A metonímiák, az ismétlések, a többes számok erotikus mozaikot alkotnak, mely a katedrális üvegablakának mintájára fogja egybe az elbeszélést, mielőtt az utolsó bekezdésben a női archetípusok – a bibliai Évától, a középkori dámákon, szent nőkn és párizsi szőkéken át a bohókás rokokó hölgyekig – víziójává alakul át.²⁷

Frimet az összes nőt magában foglalja. Nem csupán a város és a társadalom peremén, de az élet és a halál mezsgyéjén él, a múltja, a zsidó temető szellemei kísértik. A főhős karjai között hal meg. Ebben az Éroszt és Thanatoszt összevegyítő fejezetben Frimet mind az eksztázist, mind a bukást magával hozza, hiszen Bélát büntetésül vakítják meg, amiért megszenstelenítette a holtak végső nyughelyét – így nyer igazolást a regény meglepő címe is.

Mint azt láthattuk, Frimet a „Világ Anyja”, és magának követeli felmenőinek, a bibliai nőalakoknak az örökségét.²⁸ A szép zsidó nő alakja az orientalizmus eszmevilágával rokon, melyet Magyarországon a kor szelleméhez igazodva a szecesszió újított meg, és amely a Gérard de Nerval által megjelenített „melankólia fekete napjának” sugaraiban fürdő „anyaföld” keresésére emlékeztethet.²⁹ A zsidó nép ősereditiségét, régiségét a XIX. század elején gyakorta felidéztek a szép zsidó nő ábrázolásakor. Ahogy Balzacnál Eszter, kinek a szemében a Kelet csillogott, „az emberi faj bölcsőjéből, a szépség hazájából származott: az anyja zsidó volt”. Ezen egzotizmus mögött természetesen az a gondolat húzódik meg, hogy a zsidók, és még inkább a galíciai zsidók, hűek maradtak az ősi néphez. „A zsidók, bár más népekkel való állandó érintkezésük folytán gyakran elfajzanak, számos törzsük közt mutatnak föl elágazásokat, melyekben fönmaradt az ázsiai szépség magasrendű típusa. Hacsak nem elrettentően rútak, az örmény figurák pompás

²⁴ Uo., 331–332.: „Bocsáss meg, egyetlenem, hogy hosszú mesékkal traktállak, mint az *Ezeregyéjszaka* hölgyei az ő szultánjukat. Valóban te vagy az én szultánom, az én királyom, mert te hozzásegítsz ahhoz, ami egyetlen vágyam az életben... Aztán meghalok.”

²⁵ Uo., 327.

²⁶ Uo., 328.

²⁷ Uo., 349–352.

²⁸ Uo., 337.: „Én jól megtanultam a vallást. Tudom, hogy a bibliába mily engedelmesek voltak azok a nők, akiktől én származom.”

²⁹ A nervali „anyaföld” fogalmáról, melyet több ízben is az emberiség szellemi forrásaként működő keleti tájak megnevezésére használt, ld.: DAGMAR WIESER: *Nerval: une poétique du deuil à l'âge romantique*. Paris, Droz, 2004, 110–113.

jellegzetességét tüntetik föl. Esther a háremben elvitte volna a pálmát; harmonikus összeolvadásban volt meg benne a harmincféle báj.”³⁰

A SZÉP ZSIDÓ NŐ ÉS A MODERNITÁS SZORONGÁSA

„Nagy Ignác helyett francia könyvet forgatnak, igaz, hogy keveset értenek belőle; az utcán angolul beszélnek a társalkodónóval: de szívből csak a Wertheimer kávéház lengyel színtársulatánál mulatnak. Telve vannak névtelen, kimondhatatlan vágyódással a kultúra, a kiválóság, a feltűnő műveltség iránt, egy-két sort elolvasnak minden divatos regényből, élni, élni, élni, hamar elfelejteni a keserű kalandot. A legboldogabb még az közöttük, aki vágyai kielégülését megtalálja abban a tényben, hogy a József utcai vörös torony alatt szenteltvizet hint a hittérítő páter fejére. De a legtöbb még Debussy zenéjében sem talál megfelelő kielégítést névtelen vágyakozásában.”³¹

A szép zsidó nő filozemita mítosza (mely, mint láttuk, rasszista ideológiával keveredik) a XIX. század utolsó harmadában kezdett banalizálódni. Guy de Maupassant Racheljei (*Fifi kisasszony* és *A szépfűi*) már nem olyan szépek: arcuk kifestve, keblük túl nagy, lábaik túl vékonyak.³² Bóvli egzotizmussá silányulva, a zsidó nő szépsége már nem az *Énekek Énekét*, hanem a bordély világát idézi. De ha a Krúdy által is olvasott Maupassant-nál a zsidó nő teste el is veszítette vonzerejét, és inkább csak utalás szintjén jelenik meg, mintsem konkrétan, Krúdy zsidó asszonyai nem veszítenek vonzerejükből: Fruzsina csinos lábai, „amelyeket megirigyelhetett volna bármely balerina, akit a Vénusz vagy Magyar Figaró című lapokba rajzoltak”, megpecsételik Rezeda sorsát.³³

Mindazonáltal, az orientalizáló festmények Saloméivel ellentétben, az olvasó egy villanásnyit sem láthat Fruzsina meztelen bőréből. Sőt mi több, az író abban leli örömét, hogy az utolsó divat szerint öltözteti: „Sarkig érő, igen testhezálló perzsabundában és ugyanolyan sapkában jött, karcsún, finoman, mintha egy nagyon előkelő divatlapban sétálna, »télén a ligetben«, és ami nem mindennapi volt, hatalmas karmantyúja is volt ugyancsak fekete perzsából, amely karmantyúban a zseb-

³⁰ HONORÉ DE BALZAC: *Kurtizánok tiündöklése és nyomorúsága*. Budapest, Palatinus, 2010, 43. Ld. Gobineau-nál is, *i. m.*, 132.: „A szemita arc megőrizte (...) azon jellegét, mely a három vagy négy millió éves és még annál is régebbi egyiptomi festményeken látható (...)”.

³¹ *Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése* [1917. jún. 8]. In: *A muskétás, i. m.*, 120.

³² Ld. Éric Fournier elemzését, *i. m.*, 172–180.

³³ *Rezeda Kázmér szép élete, i. m.*, 15.

kendőn kívül sok minden elérhető.”³⁴ Krúdy narrátora egy csöppnyi gúnyval kezeli itt az – imádnivaló és nevetséges – pesti zsidó nő megtestesítőjét: a vidékről a fővárosba költözött Fruzsina német házvezetőnőjével franciául beszél, és a Rezeda iránt érzett szerelmétől vezérelve meg akar térni, noha az nem vár el tőle semmit...

Krúdy maga is részt vesz a századeleji pesti zsidó nőről alkotott kép kidolgozásában. Ekképp Fruzsina keresztény hitének szenvedélyessége, mely arra ösztönzi, hogy vallásórákra járjon egy Üllői úti apácázárdában, egy olyan vonás, melyre több kortárs is felhívta a figyelmet. Konrád Miklós így látja ezt: „Heltai Jenő írja két zsidó – természetesen lipótvárosi – nagy-polgár asszonyról: »A férjek egyszerű, de gazdag izraeliták voltak, az asszonyokon azonban az egyszerűség és az izraelitaság nem látszott meg. Annál inkább a gazdagság.« (Hogy az »izraelitaság« nem látszott meg rajtuk, nem jelenti azt, hogy ne lett volna látható, hiszen Heltai észrevette. A zsidó nagy-polgár nők vágya, hogy megszabaduljanak zsidóságuktól – aminek a lehetetlenségét az is mutatja, hogy e jelenséget még véletlenül sem hagyta egy szerző sem megjegyzés nélkül –, a kortársak szemében éppenséggel hozzá tartozott jellemző vonásaikhoz.”³⁵

Egy 1917-es novellában, a *Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérésében* Krúdy a kor társadalmi valóságának megfelelő kollektív jellemzést adja a pesti zsidó nőnek. Ilyen nőekkel találkozik össze Pesten Verbénai, „egy puskaporos arcú agglégény”, aki irtózik a modernitástól, az amerikai móditól és a pesti zsidó nőktől, akiktől mintha hemzsegne az utca 1917-ben és akik ráadásul, „szebbek lettek a városban, mint a keresztények”!³⁶ Verbénait megrémiszi ez a pesti Ninive, amely csak az ő lépteiktől hangos, hiszen a háborúba vonuló férfiak elhagyták a fővárost. A háború alatt a nők valóban azzal hívják fel magukra a figyelmet, hogy a munkában és az egyetemen átveszik a férfiak szerepét. Budapesten az egyetemre járó nők száma az ötszörösére nőtt.³⁷ Ezek között az asszonyok között sok a zsidó, és a férfiak által hagyományosan elfogadott reprezentációkhoz képest eltérő képet mutatnak magukról. A háború alatt még az Egyenlőség című neológ folyóirat is több esetben méltatlankodik a pesti zsidó nők ruházatkodási stílusa miatt!

Krúdy tökéletesen tisztában van azzal, miféle aggodalmakat kelt a férfiakban a zsidó nő, aki a kulturális diskurzusokban a modern Budapest jelképévé vált.³⁸ De a pesti zsidó nő ábrázolásában Krúdy a jóindulatú gúnyt választja, ellentétben Herczeg Ferencsel (az 1903-as *Andor és András* írója) és Szabó Dezsővel, aki Az

³⁴ Uo., 47.

³⁵ KONRÁD MIKLÓS: A pesti zsidó nő mint allegória. A zsidó nő ábrázolása a századforduló magyar irodalmában. In: TORONYI ZSUZSANNA (Szerk.): *A zsidó nő*. Budapest, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, 2002, 84.

³⁶ *Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése*, i. m., 120.

³⁷ BIIHARI PÉTER: *Lövészárkok a hátszárkban*. Budapest, Napvilág, 2008, 132–133.

³⁸ Krúdy maga is nőként allegorizálja Budapestet. Ld. ANGYALOSI GERGELY: A város mint nő (Krúdy Gyula: Aranyidő). = *Alföld*, 2006, 6. sz., 71–78.

elsodort falu (1919) című regényében a *femme fatale* mítoszából egy, a szegény sebesült katona vérét szívó vámpír „figurát” farag.³⁹

Ugyan Krúdy is kicsúfolja az ambiciózus nők új generációját, akik 1895 óta bejuthattak az egyetemre (Krúdy annak idején üdvözölte a Wlassics Gyula nevével fémjelzett reformokat),⁴⁰ és akiről nagyon is jól tudja, hogy női olvasótáborának nagy részét alkotják, ám annak is finom elemzését nyújtja, ami e nők élet iránti éhségét táplálja: köztes helyzetüknek, mely kettős életmódra kárhoztatja őket. Azok a nők ugyanis, akikkel Verbénei találkozik, meghasonlottak egyfelől tudásszomjuk, a Debussy és a francia regények jelképezte kozmopolita magaskultúra iránti vágyódásuk, másfelől a jiddis populáris kultúra nyújtotta biztonságérzet között. S még ha asszimilálódni akarnak is, azt is csak a zsidó identitás diszkrét megtartása mellett teszik: azért az „a legboldogabb még (...) közöttük, aki vágyai kielégülését megtalálja abban a tényben, hogy a József utcai vörös torony alatt szenteltvizet hint a hittérítő páter fejére”, mert megtérésüket nem előzte meg a rabbinál való kitérés. Valójában a páter, akire Krúdy utal, az az (1904 óta halott!) erzsébetvárosi plébános, Tóthfalusi Béla, aki azzal tett szert hírnevére, hogy „több száz zsidót térített ki, anélkül, hogy azok elébb jelentkeztek volna a rabbinátusnál és anélkül, hogy e kitérésekről értesítette volna a rabbinátust, ahogy ezt a törvény megköveteli.”⁴¹ A pátert egyébként még a *Bródy Sándor vagy a nap lovagja* (1925–1927) című tárcájában is megidézi, egy vidéki zsidó színésznő és a páter liberális gyakorlatát védő Bródy közötti párbeszédben.⁴²

Úgy tűnhet, a társadalmi valóság ilyenén pontos megfigyelése Krúdynál ellentmond annak a írói gyönyörnek, amit a fantázia-szülte szép zsidó női alakok hosszú sorának megalkotása közben érzett. Azonban, ez a (szociális és történelmi) hűség iránti igény és az esztétikai öröm közötti feszültség éppenséggel a zsidó szereplők ábrázolásmódjának a sajátja. Egy pillanat erejéig fordítsuk figyelmünket a férfi szereplők felé. Az irodalomtörténész Sturm László *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* elemzésekor egy helyütt megjegyzi, hogy míg az 1931-es folytatásos regényben az egyik szereplő, Heumann Ignác nyíregyházi ügyvéd, szemita vonásokkal jellemzett „vidéki sőngeist”, azaz széplélek, addig az a 1933-as, kötet formában megjelenő kiadásban, már a „tiszzaeszlári védelem” szöke és kék szemű „»spiritus rektora«”.⁴³ Ezt a változást azonban az a levél váltja ki, melyet Krúdy a tekintélyes nyíregyházi földbirtokostól, Klár Istvántól kap (1884–1936), aki, miután a *Magyarország* című lapban

³⁹ Lásd Konrád Miklós elemzését, *i. m.*, 91–92.

⁴⁰ Wlassics Gyula reformja. = *Debreceni Ellenőr*, 1895 szept. 27. In: KRÚDY GYULA: *Publicisztikai íráások 1*. Gyűjtötte, a jegyzeket írta *Beveczky Gábor*. Pozsony, Kalligram, 2007, 353–354.

⁴¹ SZABOLCSI MIKSA: Gondolatok a protestáns memorandum olvasásakor. = *Egyenlőség*, 1904. okt. 23, 3. Köszönöm Konrád Miklósnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a hivatkozásra.

⁴² Bródy Sándor vagy a nap lovagja [1925–1927]. In: *Írói arcképek*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1957, 335.

⁴³ STURM LÁSZLÓ, *i. m.*, 95. Ld. *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*, *i. m.*, 293., 431. Heumannról ld.: KÖVÉR GYÖRGY: *A tiszzaeszlári dráma*. Budapest, Osiris, 2011, 433–435.

olvasta a Heumannról írt portrét, feladatának érzi, hogy kijavítsa az író tévedéseit.⁴⁴ De Krúdy nem módosítja szükségszerűen írásait a kapott levelek függvényében. Ennek egyik legszembetűnőbb példája az egyik visszatérő zsidó szereplő, Burger Jeremiás, akit 1931-es regényében újra „zsidó betyár”-ként ábrázol. A figura először a *Magyarországban* publikált kis folytatásos tárcában jelenik meg 1924 július 3-án, és Krúdy annak ellenére tér vissza ehhez az ábrázoláshoz, hogy azt Burger Jeremiás végrendeletének végrehajtója helyreigazította egy levelében, mely akkor még olyan mély benyomást keltett az íróban, hogy három nappal később a *Világban* Jeremiást már jó nyíregyházi hazafiként és jótevőként jeleníti meg.⁴⁵ Krúdynál ez nem írói önkény, sokkal inkább a történelmi hitelesség, az irodalmi fantázia és talán az etikai megfontolások finom egyensúlyáról szól. Hiszen Burger betyárként való ábrázolása a hagyományos magyar kultúrába illeszkedik – egy ilyen jellegű reprezentáció a szereplő nyírségi környezetéhez történő asszimilációjáról. Ezzel szemben, Heumann lábának kiegyenesítése és szemének kékre színezése a legelterjedtebb rasszista sztereotípiákkal való szembehelyezkedésnek a jele.⁴⁶

A SZÉP PESTI NŐ ÉS AZ IRÓNIA: IRODALMI FANTÁZIA ÉS ETIKAI STRATÉGIA KÖZÖTT

„Ónody Géza a sétatálcikájával ütögette a lábaszárát. (...) »Kadétkoromban Galiciában szolgáltam, amelyet az isten háta mögöttinek mondanak. Pedig sehol olyan szép városok nincsenek, mint a galíciai városok. A francia illatszer hazája... A zsidók hímnemű részét kell felakasztani, de a nőit aranyba foglalni.«⁴⁷

⁴⁴ Országos Széchenyi Könyvtár, Közönséglevelek – 239/2469, 25 sz. levél, 1931. május 8. Idézném egy részét ennek az igen értékes, még ismeretlen dokumentumnak, melyből Krúdy egész kifejezéseket vett át regénye végén.

„1. dr. Heumann egy sovány, szőke, [illetve ősz, mert egész fiatalon], kékszemű, egyenes lábu, fetünően (*sic*) jóképű s egyáltalán nem semita jellegű uriember vala, vagyis éppen a ellenkezője annak, ahogyan te leírtad.

2. dr. Heumann nem egy jelentéktelen kis vidéki »schönggeist« fiskális volt, hanem egyik legtekinélyesebb ügyvédje volt és legbizalmasabb tanácsadója – az eszlári per előtt és utána ismét – magának Korniss Ferencnek is, a törvényszék elnökének, akinek számos hozzáintézett – Korniss írta Heumannak – bizalmas levele van birtokomban / az eszlári perrel természetesen ezen leveleknek semmi kapcsolatuk nincs/ (...)”.

⁴⁵ KRÚDY GYULA: Zálogban tartották Bécsben a nyíregyházi főjegyzőt. Feljegyzések egy száz év alatt nagyranőtt város múltjából. = *Magyarország*, 1924 júl. 3. és *Az ősök unokái*. = *Világ*, 1924 júl. 6. Ld. Krúdy Somogyi Gyulához írott levelét – Országos Széchenyi Könyvtár, Közönséglevelek – 239/2469, levél 11. sz. Burger újra „zsidó betyárrá” válik a *A tiszaezlári Solymosi Eszter* című regényben, i. m., 33.

⁴⁶ A zsidó testről lásd többet között SANDER L. GILMAN: *The Jew's Body*. New York – London, Routledge, 1991 és *Smart Jews. The Construction of the Image of Jewish Superior Intelligence*. Lincoln – London, University of Nebraska Press, 1996.

⁴⁷ *A tiszaezlári Solymosi Eszter*, i. m., 255.

(Ónody ezeket a szavakat a „félvér” Malvinhoz intézi – Krúdy iróniája dialógikus is tud lenni.)

Mivel már nem Galíciában állomásozik, Ónodynak Magyarországon kell megtalálnia a mesés Keletet. Nagy szerencséjére, a magyar zsidó nőknek is jó az illatuk. Krúdy a zsidó nők majdnem mindegyikét egzotikus vonásokkal ruházza fel: a „kalászhajú” Sternnének, akivel a főhős nagypapa flörtöl az *N.N.*-ben, „keleties szemei” vannak.⁴⁸ A „démoni” Fruzsina maga a megtestesült Kelet: „[j]ól táplált, egészséges, kissé keleti orr[a] volt, amely jó ételek szagaira, kellemes illatokra volt teremtve”, „mélyebbik hang[ja olyan], amelyen a nők talán utazó szerájokban, keleten vagy európai vékony falú hálószobákban szoktak beszélni”. És amikor Rezeda leteszi a telefont, miután vele beszélt, „nem mindennapi fűszereket érzett a szájában”!⁴⁹

Krúdy zsidó hősnői közül Fruzsina testesíti meg a leginkább Salomét, pontosabban egy Heinrich Heine-féle Salomét, márpedig a költőre közvetlen utalás is történik a regényben, Rezeda egyik barátjának, a cinikus Spectator, alias a „Pesti Heine” személyében. Az „Atta Troll” című vers Saloméja félig angyal, félig démon. De Heine, azáltal, hogy Saloméja Szent János fejével labdázik, megöli a mítoszt: csúfot úz a fiatal lány által megtestesített veszélyből, és ezáltal a kliséből. Fruzsina azonban láthatólag a szép zsidó nő sztereotípiájának „best-of”-ja: ez az „öntudatos (...) párizsi szőke” kívánság szerint válik keleti nővé, egyszerre szűzi és kacér, és Sába királynőjéhez méltó táncával elvarázsolja Rezedát.⁵⁰ Messze vagyunk Flaubert aggodalmat keltő Saloméjától, aki a kezein eljárt tánca folytán egy „nagy skarabeusz”-ra emlékeztet.⁵¹ A Krúdy-féle túlzás, mely a dekadens stílus sajátja, belülről ássa alá a mítoszt, felrobbantja majdhogynem groteszk dagályosságával. Krúdy e legutolsó regényében Fruzsina már nem más, mint a szép zsidó nő mítoszának utánzata, a *Magyar Figaró* című élclap egyik illusztrációjának reprodukciója.

Fruzsina alakjának megteremtésével, aki „*demi-vierge*”-ként utal önmagára, Krúdy a modern Budapestet ünnepli. A francia kifejezés Marcel Prévost *Les Demi-Vierges* (1894) című regényéből származik, amelyre Krúdy saját művében nyíltan hivatkozik, és amelyet minden bizonnyal maga is olvasott.⁵² De ami a francia író elborzasztotta, aki a francia főváros romlott légkörének a fiatal lányok szexuális erkölcsére tett hatását erkölcsi tanmesében szándékozott lejárni, az Rezedából izgatottságot vált ki. Krúdy ezáltal ellentétébe fordítja ezt az egyszerre antimodernista, antiurbánus és nőgyűlölő sztereotípiát.

⁴⁸ *N.N.*, i. m., 199.

⁴⁹ *Rezeda Kázmér szép élete*, i. m., 22, 26, 39.

⁵⁰ Uo., 31–32.

⁵¹ GUSTAVE FLAUBERT: Hérodias. In: *Három mese* [1877], Budapest, Szikra, 1995, 184.

⁵² Prévost regényének nagy visszahangja támadt 1894-es megjelenésekor, olyannyira, hogy rá egy évre egy darabot is rendeztek belőle a párizsi Gymnase Színházban. Az első, Rózsa Géza jegyezte magyar fordítás (*Félszűzek*) már 1896-ban megjelent.

Az 1930-as években Krúdy sehol sem annyira etikus, mint éppen iróniájában. Két évvel korábban ugyanezt a nevetés általi gyógymodot gyakorolta a bolygó zsidó mítosza kapcsán. Amikor a Gustave Doré egyik metszete ihlette rémisztő jelenés megérkezik Eszlárra, a szereplő mitikus méltóságát alássa az a heroi-kus-komikus csata, amit... a falusi kutyákkal kell vívnia. A kutyák csapatát a „hitvány nőtény” vezeti, Ónody kutyája, Bizsu, aki egyébként egy kokotthoz illő nevet kapott, és akin, e névhez méltón, két, egymást egyáltalán nem kedvelő gazda osztozik (Ónody és Zathurecky).⁵³ A mítosz újabb csapást szenved, amikor a bolygó zsidó másnap visszatér a helyszínre, hogy megkeresse a vándorbotot, amit az őt zargató kutyák kitéptek a kezéből, ám Solymosi Eszter pletykás gazdasszonya, Hurainé fejvesztett menekülésre készíti. Végül, amikor Krúdy a bolygó zsidót a per egyik vádlottjával, a tutajos Herskó Dáviddal azonosítja, az író végképp leszámol az ősi keresztény hiedelemmel. Ez alkalommal, a bolygó Herskó jelenléte az eszlári zsinagógában „iszonyú dörömbölést” vált ki, a Jeruzsálemi Templom rengésének valódi paródiájaként, az egyiptomi tíz csapás egyikét (a vérző földet) is megidézve.⁵⁴ Az elhagyott, ajtó nélküli eszlári zsinagóga felidézésekor Krúdy iróniájába egy patetikusabb hang is vegyül.

A század elején a szép zsidó nő mítosza egybecsengett az antiszemita diskurzusokkal, melyek, minden költészetet megtagadván mind a *femme fatale*-tól, mind a zsidó nőtől, a modernitással szemben érzett szorongást a rasszista hierarchiával társították.⁵⁵ A nőiség, a városiasodás és a zsidóság eszméinek egybefonódása a magyarországi zsidóellenes diskurzusban az első világháborúval teljesedik be. A nőgyűlölet, mely a „fiúnak nevelt lányok” és az „elnőiesedett” férfiak által megtestesített dekadencia megbélyegzéséhez kötődött, a XIX. század végétől Európában az antiszemitizmus potenciális velejárója.⁵⁶ Otto Weininger eszméi, aki 23 éves korában elkövetett öngyilkosságát megelőzően *Nem és jellem* című filozófiai disszertációjában összefüggésbe hozta az antiszemitizmust és az antifemizmust, még a mű 1913-as (Gábor Andortól származó) fordítása előtt elterjedtek a magyar kultúrában. Ezek a gondolatok igen meghatározóak voltak: hatásuk figyelembe vétele nélkül Szabó Dezső paranoid szorongását sem érthetnénk meg – és *Az elsodort falu* a két háború közötti generáció írói nagy részének állandó olvasmánya volt.

Krúdy, tudtommal, csupán egy ilyen „fiúnak nevelt lányt” elevenít meg, Wahrmann Renée-t, Wahrmann Mór lányát, aki Ónodyt először szemeivel szédíti meg, amelyek „világoszöldek, mint Borgia Lukréciaé”. Renée a nihilista, kozmopolita

⁵³ Ld. *A bolygó zsidó* című fejezetet. In: *Tiszaeszlári Solymosi Eszter, i. m., 26–44.*

⁵⁴ Ld. *A bolygó zsidó második megjelenése* című fejezetet. Uo. 228–245.

⁵⁵ A francia kultúrával való összehasonlításához lásd Fournier elemzését az 1880–1910-es évek antiszemita korpuszáról, melynek első szövegét Édouard Drumont *La France juive* (1886) című írása adja, *i. m., 215–239.*

⁵⁶ Ld. PETŐ ANDREA: A „»fiúnak nevelt lányok« és a *tikkun olam* szerepe a magyarországi zsidó nők politikai szerepvállalásában”. In: *A zsidó nő, i. m., 77–86.*

és emancipált „*fin de siècle*” figurát képviseli, de ettől még Ónodyt nem ijeszti el. Krúdy az egyik jegyzetében rávilágít Renée szerencsétlen és szerelem nélküli sorsára, és tudatosan semleges hangot üt meg, amely nem rejti véka alá az ilyen típusú nők iránti csekély vonzalmát.⁵⁷

Ezzel a hangsúlyos kivétellel együtt is úgy tűnik, Krúdy a pesti zsidó nők ábrázolásában megmarad a romantika hagyománya és a XIX. század végi populáris sajtó pikáns képei adta keretek között. Ezen nők többsége nem lipótvárosi, mint Renée, hanem szerényebb környezetből származik. A szép zsidó nő ünneplése Krúdynál ugyanakkor együtt jár Budapest éppoly ironikus és szeretetteljes dicsőítésével, melynek még a nyelvét is védelmezi. Ismeretes, hogy a pesti nyelvet támadták a konzervatív körök, élükön Horváth Jánossal, aki arról híresült el, hogy Ady Endrét filozemitizmussal vádolta, és a *Nyugot* bizonyos íróit magyartalanságukért szidalmazta.⁵⁸ Erre a vitára Krúdy viszonylag hamar reagál; több művében is ezt a pesti nyelvet használja, és Heltai Jenőnek ajánlott egyik cikkében e szavakkal ünnepli: „A régi irodalomnak is volt külön »tolvajnyelve« – ha ugyan szabad e kifejezést használni a szentté, hősi emlékké válott magyar írókra (...), az új irodalomnak ugyancsak új szótára keletkezett, amelynek Heltai Jenő volt a felelős szerkesztője. Sok új kifejezés törvénytelen apjának idézi meg majd Jánost egy késői bogarász, aki hálójába fogdossa a múlt idők furcsaságait, de annyi bizonyos, hogy a legszemlésebb mondások, szavak, jelzők valóban tőle származnak.”⁵⁹ Pedig Krúdy szemében Heltai egy primadonna volt. Krúdy már 1921-ben pozitív színezetet ad egy, a nőgyűlölet és az antiszemitizmus összejárására épülő sztereotípiának. A csábító és a nőgyűlölő nem egy és ugyanaz.

Fordította: Kádár Krisztina

⁵⁷ A *tiszaeszlári Solymosi Eszter*, i. m., 308–309.

⁵⁸ Ld. DÁVIDHÁZI PÉTER: *Egy nemzeti tudomány születése*. Budapest, Akadémiai – Universitas, 2004, 907–917. ANGYALOSI GERGELY: *Egy hamvába holt vita*. In: *Ignotus-tanulmányok*. Budapest, Universitas, 2007, 108–130. CLARA ROYER: *La langue déformée* című fejezet. In: *Le Royaume littéraire. Quêtes d'identité d'une génération d'écrivains juifs de l'entre-deux-guerres. Hongrie, Slovaquie, Transylvanie*. Paris, Honoré Champion, 2011, 108–124.

⁵⁹ KRÚDY GYULA: *Heltai és társai [1921]*. In: *Régi pesti historiák*. Mercator Stúdió Elektronikus Könyvkiadó, 2005, 114.